
Fritz Beke Éva:

A komáromi református templom története

Abstrakt: History of the reformed church of Komárom

Thanks to the captain of Komárom Castle and a large part of the garrison, the Reformation spread relatively quickly in the city. When Gál Huszár, the preacher, arrived in the town in the mid-16th century, he found people receptive to the teachings of Calvin. The rapid spread of Protestantism caught the eye of the clergy, and the era of Counter-Reformation began. The adherents of the new religion suffered many atrocities, which lasted until 1781, when the Emperor Joseph II issued the Edict of Toleration. Then the Protestants were given permission to build a stone church. The Komárom Reformed Church, as we know it today, is in reality the third or possibly the fourth church of the congregation, although there are no concrete records of the latter. There are written records of the wooden church built after the earthquake of 1763 and of the prayer house, also built of wood in 1781. The 'stone church' we know today was built in 1788, originally with a wooden tower. When the condition of the plank tower began to deteriorate, it was decided to build a stone tower, which was a great hardship for the congregation, as the college built in 1796 had exhausted the financial reserves of the congregation. The tower was built from 1816 to 1833. After a brief history of the congregation, the churches are discussed, with particular reference to the history of the present church.

Keywords: reformation, protestantism, counter-reformation, wooden church, stone church, tower

Absztrakt: A komáromi református templom története.

A reformáció a komáromi vár kapitányának és a helyőrség nagy részének köszönhetően, aránylag gyorsan elterjedt a városban. Amikor a XVI. század közepén Huszár Gál, a prédikátor megérkezett a városba, Kálvin tanaira fogékony embereket talált. A protestantizmus rohamos terjedése szemet szúrt a klérusnak, és elkezdődött az ellen-reformáció korszaka. Az új vallás híveit számos atrocitás érte, me-

lyek 1781-ig, a II. József császár által kiadott Türelmi rendeletig tartottak. Ekkor a protestáns hívek - többek között -, engedélyt kaptak kőtemplom építésére. A komáromi református templom, ahogyan ma ismerjük, a valóságban a gyülekezet harmadik, de lehetséges, hogy a negyedik temploma, bár ez utóbbira vonatkozóan nincsenek konkrét adataink. Az 1763-as földrengés után épített deszkatemplomról, valamint az 1781-ben, szintén fából épített imaházról vannak írásos emlékeink. A ma ismert „kőtemplom” 1788-ban épült fel, eredetileg fából készült toronnyal. Amikor a deszkából épített torony állapota romlani kezdett, elhatározták a kőtorony építését, amely nagy nehézséget jelentett a gyülekezetnek, ugyanis az 1796-ban felépített kollégium kimerítette a hívek anyagi tartalékait. A torony építése 1816-tól 1833-ig tartott. A gyülekezet rövid történetének ismertetését követően a templomokról is szó esik, különös tekintettel a mai templom történetére.

Kulcsszavak: reformáció, protestantizmus, ellenreformáció, fatemplom, kőtemplom, torony.

A kezdetek

A mai Észak-Komárom a Vág–Duna és Duna összefolyásánál terül el, így stratégiai szempontból ez a terület kiváló körülményeket biztosított a mindenkor itt élők számára. A város nevének eredete kapcsán több feltételezést ismerünk: sokan a római korból származó elnevezésre teszik le voksukat. Mások a magyarok letelepedését követő híradásra hagyatkoznak, mely szerint Ketel vezér fia nevezte el az általa rendbehozott, megerősített helyet Komáromnak. Némelyek pedig szláv eredetűnek vélik a Komárom kifejezést. Az első írásos emlék 1037-ből István király idejéből, a bakonybéli apátságnak küldött adománylevélből, a következő pedig 1075-ből a garamszentbenedeki apátság alapítóleveléből származik.¹ Az elmúlt évszázadok folyamán számos uralkodó adományozott kiváltságleveleket a városnak. Ezek közül az egyik legjelentősebb az 1265-beli kiváltságlevél,

¹ Tuba Lajos: A Révkomáromi Református Keresztyén Egyház története, II. lelkészképesítő vizsga dolgozata, Pozsony, 1957, kézirat /továbbiakban Tuba Lajos (1)/

melyet IV. Bélától kapott az akkori város, Komárom, melyet a 13. században a várhoz legközelebb eső település jelentett. A Vág-Duna felé eső Keszifalva, és a mai Szent András bazilika környékén lévő egykori Andrásfalva – más jellegű, külön területeket alkotott, amely – az András templomról kaphatta nevét, amint azt már IV. Béla 1268-ból származó levelében említi.²

A későbbiekben Komárom és a korábbi, fentebb említett, hozzá közel eső települések egybeépültek, létrehozva így a mai város alapját, melyet 1745-ben Mária Terézia a szabad királyi városok rangjára emelt.

A komáromi erődítmény, vagy ahogyan szokták emlegetni, a város „bevehetetlen vára”, a város történelmének szintén szerves részét képezi. A magyarok letelepedésének idején már megerősített helyként ismerték, és Ketel fia, Alap-Tolma várat építtetett, Komáromnak nevezte el, és a magával hozott, valamint a vezértől kapott nép egy részét ide telepítette. A tatárjárás idején tönkrement vár helyrehozatalában, 1245-ben sokat segédkezett egy Henu vagy Henel Enok nevű, a mai Ausztria területéről érkező zsidó, kinek szorgalmáért a király a kamaraispáni rangot adományozta a várral és a hozzá tartozó 20 faluval együtt. A zsidó apa halála után a fiúk rosszul gazdálkodtak, és nagy adósságuk lett, ezért 1265-ben a király elvette Henu (Henel Enok) örököseitől a területet és Walter Comes-t a budai vár bíróját bízta meg a helyreállítási munkálatok folytatásával. Amikor a király a városba látogatva látta, hogy nagyon szépen haladnak a fejlesztések, Walternak ajándékozta a várhoz tartozó várost és a falvakat is. A várost ekkor főként udvarnokok lakták. Az évek múlásával a gazdasági helyzet sokat változott, és a vár is több alkalommal cserélt gazdát.³

² Magyar Szulpitz: Adatok a komáromi Szent-András-templom történetéhez, Komárom, 1884.

³ Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi, in: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/>

A reformáció terjedése Komáromban

A reformáció terjedésében főszerepet játszott a vár akkori kapitánya és legénysége. 1526-ban a mohácsi vészt követő, váltakozó politikai viszonyokkal együtt a komáromi vár tulajdonosai is váltakoztak.

Több forrás szerint az 1527-ben Braunstein Ernő várkapitány már lutheránus hitelveket vallott.

Amikor 1529-ben Szulejmán Bécs felé haladt, a komáromi vár német ajkú védői – úgy vélték, hogy a várat is fenyegetik a török csapatok – felgyújtva a várat, elmenekültek, és a törökök csak üres falakat találtak. Hamarosan, még 1529 telén, Hardeck János – Ferdinánd híve – visszafoglalta a várat. Az öreg vár kapuja fölötti felirat is erre emlékezteti az arra járókat.

Az új várparancsnok és katonáinak nagy része szintén protestánsok voltak, amint ezt írja az „A révkomáromi ágostai. hitv. evang. egyház értesítője” 1882-ben.⁴ Hitüket bizonyítja az a tény is, hogy már 1530-ban protestáns prédikátorokat alkalmaztak. Közülük Plechner Márton, Zchorrt István, Pleininger János és Hósius János neve ismert.⁵ A prédikátorok működésének gyümölcseként a gyülekezeten kívül 1550 táján már templom is épült a várban, és a város lutheránus hívei is idejártak istentiszteletre. Az erődről készült korabeli metszeteken látszanak ugyan templomok, de nem tudni, hogy melyik a lutheránus.

A kimondottan református vallási irányzat az alföld tájairól és a Duna környékéről származó magyar helyőrség és a naszádosok – vagy csajkások – útján került Komáromba és egyre népszerűbb lett. A városi magyar polgárság a század közepére reformátussá vált. Ezért, amikor Huszár Gál – 1562-ben Debrecenből Komáromba menekült – igehirdetései már nagyon jó termőtalajra találtak a helyiek, és a piacokra érkező vidékiek lelkében egyaránt.

A reformáció egyre nagyobb arányú terjedése szemet szúrt a klérusnak, ezért Oláh Miklós esztergomi érsek elfogatóparancsot

⁴ i.m. Magyary Szulpitz, 7.p.

⁵ Borovsky S. *Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye és Komárom.* Budapest. 1907. 501.p.

adott ki Huszár Gál ellen, aki 1563-ban kénytelen volt Komáromból is menekülni.⁶

1594-ben újabb fordulat következett a vár és város történetében: Szinán nagyvezér, Győr bevétele után, visszafordult Komárom irányába. A védők ismét felgyújtották a várost, ezzel próbálták megakadályozni, hogy ne kerüljön török kézre. Amíg a komáromi katonaság a törökkel csatázott, a lakosság – katolikusok, protestánsok egyaránt – Nagyszombat felé menekült. Szuhay István püspök jelentése szerint a menekülőkhöz néhány prédikátor is csatlakozott, akik az egész úton hirdették Isten ígését és zsoltárokat énekeltek. Mire a komáromi menekülők Nagyszombatba értek, az addigi protestánsok száma tovább gyarapodott. Tulajdonképpen ezeknek a kálvinistáknak köszönhetően jött létre a későbbiekben a nagyszombati református gyülekezet. A komáromi lakosság nagyobb része csak 1598 után – mikor már Győr felszabadult a török megszállás alól – szívärgott vissza Komáromba.⁷

A megpróbáltatások időszaka

Az ellenreformáció idején számos atrocitás érte a komáromi protestánsokat is, melyek közül a témánk szempontjából – a teljesség igénye nélkül –, csak a templomok és egyéb parókiális épületeket érintő eseteket mutatjuk be.

A Nagyszombatból való visszatérés után, a szent András templom romos épülete mellett lévő tornyot felújították és sok éven át őrtoronyként használták. Saját templom híján a Szent András templom maradványait itt-ott deszkával kijavították, és azt használták. Magyary Szulpitz szerint a templomot nem foglalták el a kálvinisták.

Jegyzőkönyvi adatokra hivatkozik Tuba Lajos, mikor ezt írja: *„Helvetica Confessión lévő Protestánsoknak Templomok, Oskolájuk es Parochiájuk azon a helyen volt, az holott vagy on a Vár kapuja előtt*

⁶ Tömösközi Ferenc: Fejezetek a Komáromi Református Egyházközség történetéből 1790-ig, in: *Historia Ecclesiastica*, XII. 2021, 1. 213-236.p.

⁷ i.m. Tömösközi Ferenc.

építtetett Kápolna. A Várból kijöven, Bal kéz felől.”⁸ 1603-ban ezt a templomot Szuhai István püspök elvette a protestánsoktól.

A komáromi gyülekezet jegyzőkönyvében – *Protocollum Ecclesiae Reformatae Rev Comaromiensis Ab Aō 1709–1801* – található egy jelentés, melyet az 1707-es, 1710-es, 1721-es illetve az 1732-es feljegyzéseket használva készítettek 1774. aug. 15-én a komáromi árva eklézsia előjárói, név szerint Madary István, Sebestyén János és Cseppán János. Az alábbiakból betekintést nyerhetünk őseink megpróbáltatásaiba és megismerhetjük hitükhöz való ragaszkodásukat.

1621-ben Dietrich Johann Reiffenberg várkapitány sem szimpatizált a reformátusokkal, mert a gyülekezet jegyzőkönyvében ez áll: „1621-ik Esztendőben ezen Ekklesiának szép épületű Templomjok Toronyostúl, és Parochiális Házok s az Oskolájok akkori Confissarius Feő Kapitány Rajfenberg ideében Demoláltatott ugyan, de akkor is az Az Exercitium meghagyattatván annak helyében, azon a helyen, az hol mostanság a Franciscanusok klastromja vagyon, fából más templomot építettek, mely is akkor Diaetanak idejének előtte romladozásra jutván azt kőből építeni midőn igyekeztek volna, akkori vice-kapitány, Spátzai Márton által infediáltatott (leromboltatott) ismét.”⁹

1627-ben „...Gaál Péter, a komáromi királyi magyar őrség kapitánya, maga is buzgó katolikus, egy alkalommal olyankor talált a szent András temploma mellett elhaladni, midőn a kálvinisták épen temettek. Rögtön megparancsolta nekik, hogy más helyet keressenek, a mi meg is történt. Egyúttal a templom siralmas helyzetén megkönyörülvén, azt részint saját költségén, részint egy fakereskedőre vetetett bírságból helyreállította.”¹⁰

1642-ben a reformátusok és evangélikusok a kőtemplomokat, iskolákat építettek.

⁸ Tuba Lajos. *Ünnepi megemlékezés a Komáromi Református templom 200. évfordulója alkalmából*. Kézirat. Komárom 1988. kézir. p. 4–5. /továbbiakban Tuba Lajos (2)/

⁹ *Protocollum Ecclesiae Reformatae Rev Comaromiensis Ab Aō 1709–1801*. 239–240. p

¹⁰ i.m. Magyary Szulpitz. 8–9. p

1672-ben mindkét protestáns felekezetnek jó nevű iskolái voltak, ahol a nagyszámú diáksereg tanult. Ezek sorában mindig akadt 25-30 előkelő születésű hallgató is.¹¹ Sokáig nem örülhettek a protestánsok, mert bekövetkezett a gyászévtizedként ismert korszak és a templomokat, iskolákat, sőt a temetőket is a kalocsai érsek, Széchényi György karhatalom által elfoglaltatta, és *„Ministereiket kiűzván a Templomjok és oskolák leronttattak és elhányattak, s azoknak kövei ugyan azon helyen a Franciscanusok épületeihez applicaltattak...”*¹²

A gyászévtized végén az 1681. évi országgyűlésen felhozták a komáromi reformátusok az elfoglalt templomuk ügyét is, de helyzetük semmit sem javult: sajnos nem kaptak vissza semmit (templomot, egyházi épületeket és iskolát). A református lelkészeket 1683-ban elűzték Komáromból, és ha mégis a városba merészkedett volna valamelyik prédikátor, arra halálbüntetés várt. 1704 után a sátoros ünnepek idejére két prédikátor hatósági engedéllyel bejöhettek a város területére, és sátor alatt tarthatott istentiszteletet, ill. a sákramentumokat is kiszolgáltathatta. Az 1711-es pestisjárvány idején a hatóság lezáratta a várost. A járvány elmúltá után a protestáns felekezetű lakosok hitéletére ismét szigorú rendeletek vonatkoztak. 1732-ben pl. Castelli gróf megtiltotta az énekszóval való temetést, amely az említett jegyzőkönyvi bejegyzés írása idején, 1774-ben is érvényben volt.¹³

Az 1763. június 28-ai földrengés következtében Komárom nagy része romokban hevert. Ekkor a rémült lakosság Isten haragjának kiengesztelésére napi három alkalommal gyűlt össze. A protestánsok, hogy alkalmakon fedél legyen fejük felett, deszkából egy imaházat építettek a régi kálvinista temetőben (a mai Kossuth téren), azonban *„az egész városbéli pápastaság serege által azon deszkából készült hajlék azon esztendőben Die 28-a, Mensis Sept. Demoláltatott.”*¹⁴

A 18. sz. második felében 5000 kálvinista, kb. ugyanennyi pápista élt a városban, de sem őket, sem a lutheránusokat nem vizsgálták. Mivel a városban nem tarthattak istentiszteletet, ezért Szőnybe (1

¹¹ Takáts Sándor, *Lapok egy kisváros múltjából*. Komárom, 1866. 105. p.

¹² i.m. Protocollum. 240. p.

¹³ i.m. Protocollum. 241. p.

¹⁴ i.m. Protocollum 241–242. p.

órányi gyalogos út, a Dunán átkelve, néha nagy veszélyek közepette), vagy Aranyosra (másfél órányi út kocsin) szoktak eljárni.¹⁵

Az 1774-es jegyzőkönyvi bejegyzés szerint a kálvinisták templomával egyidőben az iskolát is lerombolták, amelyet azonban azóta sokkal jobb épülettel pótoltak. Viszont, ha a „*Felséges Úr Isten, felséges Királyunk szívét arra hajtáná, hogy ezen árva ekklesiának Templom építésre szabadságot engedne, volna ereje újnak felállítására. Vagyon egy mester, és két Praeceptor.*”¹⁶ A halottakat a lakosok énekszó nélkül temetik. Gyermeküket a keresztesítésre, Aranyosra szokták kivinni, némely esetben az esküvőket is ott szokták tartani, egyebeket pedig a komáromi plébánián szoktak intézni.¹⁷

1781: a változás éve

Az 1781. október 28-án kiadott Türelmi rendelet értelmében a protestáns felekezetek hívei is szabadon gyakorolhatták vallásukat és „kőtemplomot” is építhettek, de azzal a kikötéssel, hogy az épületnek nem lehet közvetlen utcára nyíló ajtaja, illetve tornya.

A komáromi gyülekezet jegyzőkönyvének 281-ik oldalán – egyebek mellett – ezzel a bibliai idézettel üdvözölte a városházán 1782. január 5-én, a megyeházán pedig 1782. február 27-én kihirdetett rendeletet: „*Áldott a’ mi Atyáink Ura Istene! ki illy dolgot indított a’ Király szívében, hogy dicsőítené az Urnak Házát, mely vagyon Jerusalemben!*” (Ezsdr 7,27). Ezen ünnepélyes bejegyzéstől bő másfél év telt el az első igazi, félelem nélküli istentiszteletig. 1783. április 14-én megérkezett a királyi engedély, melyet május 15-én olvastak fel a Szentpéteren megtartott partikuláris gyűlésen. Május 17-én a városi tanács előtt 9,00-10,00 óra tájban olvasták fel, majd a „... *Helvetica Confessiön lévők azonnal tizenegy óra tájban hozzá fogván estéli hat órára az ember emlékezetét folyúl haladó időtül fogva bíró közönséges osokolájoknak udvarában, mondhatatlan buzgó serénységgel fa oszlopokra deszkábul alkalmas Hajlékot és Commoditást készítettek*”. Másnap, május 18-án, került sor a régóta óhajtott istentiszteletre, amelyen Borsody Ist-

¹⁵ i.m. Protocollum 242.p.

¹⁶ i.m. Protocollum. 243.p.

¹⁷ i.m. Protocollum. 244.p.

ván¹⁸ etei prédikátor az Ezsdrás 7,27 alapján hirdette az igét. Ezt követően úrvacsoraosztásra is sor került, melyen öt prédikátor szolgált: a kenyeret Szentgyörgyi József aranyosi és Borsody István etei lelkészek osztották. A poharaknál Szabó János szőnyi, Hetényi János eke-li prédikátorok szolgáltak, és a megyercsi Horváth József lelkipásztor a pohárnoki feladatokat látta el. Ezen a napon még 3 keresztelő is volt a komáromi gyülekezetben.¹⁹

A hónapok múlásával kicsinek bizonyult ez a fatemplom, ezért az egyházközség Szalai Sámuelné telkén a Mester utcában, az iskola szomszédságában²⁰ egy új – 20 öl hosszú és 10 öl széles –, de még mindig csupán fából készült templomot emelt, és 1783. október 25-én kezdték meg benne az istentisztelet tartását (e két, fából épült hajlék költsége 1032 forint volt).²¹

Az építkezések kora – a templom

1785-ben a gyülekezet megvásárolta Csepy Ferenc telkét (Curiális Fundusát) a rajta lévő épülettel együtt, ahol a 18. sz. végén Pétzeli József lakott, valamint azon a telken építettek egy másik épületet is, Mindszenty Sámuel részére (a két épület összköltsége 7355 forint volt)²². Miután a lelkipásztorok lakhatóságát biztosította a gyülekezet, nekifogtak a kőtemplom építésének, mégpedig ugyanazon a telken, ahol a már említett (parókiális) épületek álltak. Ám ezt a döntést egy hosszadalmas huzavona – a gyülekezet és a városi előjárók közti levelezés – előzte meg. Ugyanis a kálvinisták 1781. november 12-én, beadványt intéztek a városi tanácshoz az építendő templom helyének megállapítása végett. Az új templomot az egykori református temető helyén, a Rozália-téren szerették volna felépíteni. A városi tanács elutasította a kérelmet, azzal indokolva, hogy ott az 1710-es pestisjárvány áldozatai vannak eltemetve, és ezt nem lenne jó megbolygatni, mert fennáll a fertőzés veszélye. Ennek értelmében az 1782. január

¹⁸ i.m. Protocollum. 266.p.

¹⁹ i.m. Protocollum. 267.p.

²⁰ 1798. június 11-i adásvételi szerződés – telek leírása

²¹ i.m. Protocollum. 314.p.

²² i.m. Protocollum. 314.p.

9-én tartott ülésén az akkori András utca végén levő, a volt Mesterházy-féle ház – a későbbi Törvényszéki palota – alsó részét jelölte ki a református templom részére.

Erre a levélre 1872. november 12-én a következőképpen reagáltak a reformátusok: „A sz. kir. Komárom városbeli hely. Confession levő lakosoknak, a régi kálvinista temetőnek mondott hely iránt alázatos reflexiói, melyek szerint a kir. felség kegyelmes engedelmeiből építendő templomnak és parochiális háznak felállítására megkívántató alkalmas helyet, vagy darabot abból számunkra excindáltatni és assignáltatni alázatosan instálunk a következő okokra nézve: Minthogy több rendbeli kir. kegyelmes rendeletik által meghatároztatott, hogy a temetőhelyek 32 esztendőnek előtte más halottaknak eltemetésére fel ne ásanak, addig is pedig e marháknak abba lehető bejáratuk elzárhassanak és eltávozhassanak, ahhoz képest: Ezen nevezett hely már ab anno 1710 és így 72 esztendőktől fogva senki nem is temettetett, hanem minthogy a városnak csaknem közepe táján csináltatik a mindenfelől reája szolgáló utcákhoz képest közönséges utca gyanánt fenntartatik...”²³. Az említett levél folytatásában kiállnak kérelmük mellett. Az említett területen a városiakon kívül az egész Csallóközből érkező, és a Vág-Dunán átkelő utasok közlekednek. A városi tehéncsordát itt szokták összegyűjteni a legelőre való kihajtás előtt. Ezen kívül a gátak megerősítéséhez használt homokot is innét termelték ki, és a munkák közben fellelt csontokat is elhordták. Az adott területen a város is csináltatott egy kutat, majd a lakosoknak pedig engedélyezte további két kút létesítését – és az itteni víztől senkinek semmi baja sem esett. A már említett hajdani temető egy részén lévő szénáskerteket a város felosztotta, és építési területnek kiadta, ahol a lakosok azóta is egészségben élnek. Ezen érvek mellett még megemlítik, hogy az exjezsuiták temploma – a szent András templom – is temető mellett állt, majd a megrongálódott épület anyagát felhasználták az új templom építéséhez – és senkinek nincsenek egészségügyi gondjai. Majd a kálvinisták kitartva a területet illető kérelmük mellett, az alábbi érveket sorakoztatták fel:

²³ i.m. Tuba Lajos (2). 14.p.

„1. Az építendő templom, a városnak azon pusztás darab részének ékességére leszen, mivel a városnak ezen része /ha öt vagy hat nem ré-
giben épült s renovált házakat kivesszük/ inkább csak közönséges falu-
nak, hogy szab. kir. városnak formáját viseli.

2. Fölséges urunknak is kegyelmes tetszése az, hogy az ilyen épületek a városnak nem a legfőbb és tetszetősebb részén legyenek.

3. A róm. kath. Devoltióknak is legkisebb botránkozására nem lenne, távol való hely lévén.

4. Közönséges és minden onus nélkül való nagy és pusztá fundus lévén az által sem a contributionális fundusról, sem pedig a város cassájának semmi sem decedál.

5. Helv. Confession levő várossi lakosainak legnagyobb része e tájon lakik.

6. Régtől fogva békességes uzusunkban levő iskolánk is ezen helyhez közel lévén, /Mester utcában/ gyermekeinknek az istentiszteleteket ékesítő templomba járásuk könnyebbítetik.

Komárom, 1782. nov. 12. sz. kir. Komárom városának helv. Confession levő lakosai közönségesen.”²⁴

A temető helyén építendő templom kérdésével kapcsolatban egy külön vizsgálatot is folytattak, majd a hatóság a helytartó tanácshoz intézte az alábbi levelet: „Minthogy a helvét és ágost. vallást követők részéről imaház és paplak számára kért telek ugyanazon hely, melybe a pestisben elhaltak szoktak temettetni s amit maguk sem tagadnak, hogy minden részről nyilvános utcákról határolván, mind a helybeliek, mind e Csallóközből a Vág túlsó részéből jövők által közút gyanánt használtatik. Már pedig ezen teleknek átengedése, akár azon okból, hogy a város közepén mentes minden épületektől, s a házak során túl fekszik s minden oldalról nyílt tér, akár azon okból, hogy ide egykor a járványban elhaltak temettettek – tekintetik, hogy e helytartó tanács kegyes rendeleteivel ütközésbe jő. Mert ugyanis 1781. okt. 29-én, 6985. számok alatti intézmények szerint a helv. és ágost. felekezetűek vallásuk szabad gyakorlata sem az ország sarkallatos törvényével, sem kiváltságuk erejével, sem egyéb királyi rendeltetésnél fogva nem illeti.

²⁴ i.m. Tuba Lajos (2) 14.p.

Ugyanazon rendelet 2-ik pontja szerint vallásuk gyakorlata úgy engedélyeztetik, hogy az a célra felállítandó templom, tornyaikkal és harangjaikkal, valamint az utcáról való bejárattal, egyéb nyilvános egyházak mintájára építették, magától következik az, hogy miután ezen hely mindenfelől nyílt, a templomnak oly módon építtetése, hogy a bejárat ne a nyílt utcáról legyen – nem lehetséges és ezáltal a főkörmányzószerk rendeletével össze nem egyeztethető. Továbbá minthogy kir. rendeleteknél fogva azon hely, hol egykor a pestisben elhunytak temetettek, soha fel nem hányandó, mert az ilyen felnyitások alkalmával az egészségre is ártalmas kigőzölgések szokták a levegőt megfertőzni, azért ezen hely, mert az imaház építése alkalmával felhányatnék s a felásott hullák maradványai az egészségre romlólag hatnának – egészségi szempontból sem adható át az említett hitfelékezetűeknek.”²⁵

Tehát a hatóság szilárdan kitartott az elhatározása mellett, és nem engedélyezte templom építését a régi temető helyén. Ezért aztán öseink úgy határoztak, hogy a lelkipásztorok lakhatóságát biztosító épület mögötti saját terület alkalmas a templom építésére. A presbitérium tagjai 1786. június 14-én elhatározták, hogy következő év (1787) tavaszán hozzáfognak a templom építéséhez.²⁶ A jegyzőkönyvbe lejegyezték az építendő templom paramétereit: Formája legyen ovális, avagy ellipszis, és illendő kapacitással bírjon, ezért hosszúsága – csupa világossággal – 18 öl, szélessége 10 öl és három láb legyen. Körös-körül – ezen felül – kórus, vagy kar épüljön, melynek szélessége mindenütt 2 öl legyen, az egyik részen pedig 4 öltre – vagyis 2 öllel szélesebbre – építsék, mint a többi helyen. A kőműves jelentette, hogy a városi téglavetőben vagy 40 000 száraz téglá (6 forint 1000 db) található. Az előjárók kikötötték, hogy csak abban az esetben veszik meg, ha az ellenőrzés után jónak találják, vagyis nem károsodtak meg az előző évi árvíz idején. Az presbiterek közül Czika Péter és Csizmadia György lett megbízva az építéshez szükséges összes faanyag megvételével. Madari István kurátor és Csajághy Máté felajánlottak, hogy Nyergesújfaluban megnézik és beszerzik az alaphoz szükséges köve-

²⁵ i.m. Tuba Lajos (2). 16.p.

²⁶ i.m. Protocollum. 299.p.

ket. Thaly Sándor felajánlotta egy régebbi hajóját a kő és egyéb építőanyag szállítására (amíg az építkezés tart). Braunschweiger Gáspár kőművesmester és Mayer Bertalan ácsmester kapták a megbízást a templom épületének kivitelezéséhez, illetve ezen kívül König Simon kőművesmester és Rausser Mihály ácsmester legényeit is bevonták az építkezésbe.²⁷

1787. március 13-án kezdték építeni a templomot, 1788. december 18-án fel is lett szentelve²⁸. Az istentiszteleten Halász József szuperintendens hirdette az ígét Dávid XLVI. Zsoltárának 2-6 versei alapján, majd Pétzeli József Haggeus 1,9 alapján szólt a gyülekezethez. Az istentiszteleten Mindszenty Sámuel a LXIX. Zsoltár 10. verse alapján tartott igehirdetést.²⁹

A templom berendezése kapsán az alábbi felajánlásokat jegyezte fel a krónikás: Ifj. Szarka János – katedra (szószék); Csenger János – tiszteletes urak széke; Zilahy Márton – énekeket bemutató tábla; Domonkos Mihály – Úr Asztalának terítője³⁰, amely bordó bársonyból készült, és kerületére az alábbi szöveget hímezték: „Az 1672. esztendőben templom és oltár nélkül hagyatott Rév Komáromi Reformata Gyülekezet II. József római császár és Magyar Országi király kegyelmességéből ismét visszanyert törvényes szabadságának emlékeztetere 1783.” A terítő közepén, díszes keretben az alábbi bibliai idézet olvasható: „Gyertek hozzám mindnyájan, akik elfáradtatok és meg vagytok terhelve! Én nyugalmat adok nektek.” (Mt 11,28)

²⁷ i.m. Protocollum. 300–301.p.

²⁸ Egy 1817-ből származó, a gyülekezet ingó és ingatlan vagyonáról készült jegyzék 1.pontja szerint „van a egy 22 öl hosszúságú, 12 öl szélességű és 6 öl magasságú egészen kőből és téglából épült templom; fa zsindey tetőre, egy a tető elejéből kinyúló fa toronnyal és 3 haranggal, melyek közül a legnagyobbik 6 mázsa 38 font, a második 4 mázsa 29 font, a harmadik 3 mázsa 17 font. Mind a háromnak alsó kerületén ez a körül írás olvasható Római betűkkel: A Rév Komáromi Reformata Sz. Ekklesia a maga költségén öntette 1792 esztendőben .- A felső kerületén pedig mindegyiknek az öntő Mesternek neve láttatik ily formában: Gaspár Mendel Coss. in Raab.”

²⁹ i.m. Protocollum. 315.p.

³⁰ Jelenlegi helye: Rimaszombat, Csillagház melletti Református Gyűjtemények (szerző megj.)

A kollégium építése – gyarapszik az eklézsia

Bár jelen tanulmányunk fő témája a templom története, de semmi képpen sem hagyhatjuk ki a kollégium építését, ugyanis az a gyülekezet életének szerves része. Mivel az építkezési költségek nagy terhet jelentettek a hívek számára, figyelembe kell venni, amikor a torony építéséről lesz szó.

Az évek múltával egyre nagyobb igény mutatkozott egy újabb iskola, immár gimnázium építésére. A gyülekezet presbitériuma elhatározta, hogy a templommal szembeni telket megvásárolják, és ott építik fel az új oktatási intézményt, a tanító lakásával együtt. A hivatalos ügyek rendezése után – adakozásból, alapítványokból (Töltéssi-, Csejtey-, Csajághy alapítványok) és az egyházkerülettől kért kölcsönből – felépült a kollégium: 18 öl hosszú, 9 és fél öl széles, egy emeletes épület 1 m vastag falakkal, melyet 1796-ban át is adtak rendeltetésének. A tetején lévő kis toronyban eredetileg egy harang lakott: a már meglévő kisebb mellé 1807-ben Csepy Zsigmond és Juhász Mihály adományából készült egy fél mázsás harang is (ezeket presbiterek halálakor szokták meghúzni). A kollégium berendezéséről a módosabb – Pázmány József, Zay Sámuel, Keszegh Ferenc, Paksy Mihály, Cuina János, Osgyáni Pál, Csepy Zsigmond – előljárók, családok gondoskodtak.³¹

A tanító ellátásáról a szülők gondoskodtak és anyagi lehetőségeiket figyelembe véve három csoportba lettek besorolva:

- 1) Az eklézsia előljárói, kereskedők, mesteremberek;
- 2) Iparosok, szekeres gazdák, hajóvontatók;
- 3) halászok, kormányosok, hajóslegények, kocsisok.³²

1806 – ban orgonával gazdagodott a templom: „... az ékeseb éneklés kedvéért egy buzgó atyafi, Ns. Szarka János úrnak ajándékából egy 24 mutatiojú orgonával gazdagítottatott.”³³ Az orgona beszerzésének ügyében, 1805. április 19-én kelt gondnoki jelentésben elfogadták Bohák János bécsi orgonaépítő ajánlatát, aki 4000 forintért

³¹ i.m. Tuba Lajos (2). 21.p.

³² i.m. Protocollum 435–436. p.

³³ R.Komaromi Reformata Ecclesia ingó és ingatlan javainak inventárium, Ab.Ao. 1817

vállalta el az orgona elkészítését. Az orgona felállítását követően organistát is kerestek és Erdélyből hívták meg Nagy Mihályt, aki behangolta az új, a templom főbejáratával szemben 1806. szeptember 7-én elhelyezett hangszeret.³⁴

A „kőtorony” (1816 – 1833)

A kollégium építése okozta nagy kiadásokat még jóformán ki sem heverte a gyülekezet, máris új gondokkal szembesültek, ugyanis a deszkatorony mellett befolyt az eső és áztatta a templom falát. 1816 februárjában Szarka János főkurátor elnökletével tartott presbiteri ülésen az alábbi döntés született: *„A templomnak megromladozott Frontispiciuma kívánja legelőbbben renovatioját mivel ezen Frontispicium az esőnek a téglá közébe tett bemenése által megrongálván, attól lehet tartani, hogy az le fog dűlni és veszedelmet okozni: tehát mint-hogy a Torony is fából lévén építve, kevés esztendőök múlva tornyot is kell tsináltatni. Mivel így a két munka egyszerre elvégeztetne s a két rendbeli költség es munka megkíméltetne – mely előadásra megállapítatott, hogy mostan egy munkával torony építtessen, mivel a Torony építés által a Frontispicium elmálván, ezen költség a Toronyra teendő költségbe mehetne, annyival is inkább, mivel úgyis kevés esztendő múlva új Tornyot építeni, és a templom tágasságát is építeni kellene.”*³⁵

Ugyanezen az ülésen megbízták Szarka Jánost, hogy rendelje meg a torony építéséhez szükséges mennyiségű anyagot: Dunaalmásról (60 négyszögöl) terméskövet, a városi téglavetőben a téglákat, Ácsról homokot. A templom meglévő homlokzatának terveit is be kellett szerezni, hogy az új tervező lássa, minként lehet a meglévő épületet és az építendő tornyot összekötni.

A tervek megvalósítása bő két évet váratott magára. 1818 májusában közgyűlésen döntöttek el, hogy egy, vagy két toronnyal gazdagodjék a templom épülete. Az egyes torony építését negyvenen, a kettős toronyra harmincöten szavaztak. A valós építkezés 1818. június 15-én kezdődött el, és 30-án megtörtént az ünnepélyes alapkövetétel.

³⁴ :i.m. Tuba Lajos (2). 20.p.

³⁵ i.m. Tuba Lajos (2). 24.p.

Az anyagiak fedezésére még 1816-ban gyűjtést hirdettek: a várost 8 fertályra osztották fel, és mindegyikben egy-egy presbitert és inkasszort bízta meg az adományok begyűjtésével. A gyűjtés a torony elkészültéig tartott. Ezen gyűjtőívek közül néhány – az 1821 és 1830 közötti időszakból – fennmaradt és a borítón olvasható feljegyzésből kiderül, hogy az anyagiakon kívül kétékezi munkát és kocsival való fuvarozást is felajánlottak a hívek.³⁶

1828-ban a meglévő fatoronyban lévő harangokat a templom szomszédságában épített haranglába helyezték át. Az építkezés nagyon lassan haladt és az adományok ellenére is anyagi nehézségekbe ütközött. A presbitérium már a gyülekezeti szántóföldek eladását fontolgatta, végül is erre mégsem került sor. Számos nagylelkű adomány érkezett az építkezés támogatására, köztük távolabbi települések módosabb polgáraitól is. Az egyházközség kölcsönt is felvett az egyházkerulettől.

Hogy mi volt a valós oka ennek a hosszadalmas építkezésnek? Ebben sok minden közrejátszott: kezdve a kollégium építésnek költségével, a napóleoni háborúkban és az azt követő gazdasági válsággal bezárólag. Ennek ellenére a komáromi reformátusok kisebb-nagyobb lendülettel, de összefogtak és elkészült a hön vágyott templomtorony és megtörtént a homlokzat felújítása.³⁷

1832. április 18-án Kolmár József lelkipásztor bemutatta a templom homlokzatára helyezendő márványtábla szövegét, melyhez öntött, duplán aranyozott betűket szeretnének felhasználni.

A NAGY ISTENNEK DICSŐSÉGÉRE		
E TEMPLOMOT	E TORNYOT	
FELS. II. JÓZSEF RÓM. CSÁSZ.	FELS. I. FERENC AUSZT. CSÁSZ.	
ÉS AP. KIRÁLY URALKODÁSA ALATT	ÉS AP. KIRÁLY URALKODÁSA ALATT	
MDCCLXXXVIII-ik ESZT.	MDCCCXXXII-ik ESZT.	
ÉPÍTETTE	EMELTE	SZENTELTE
A RÉV KOMÁROMI REFORMÁTA EKKLÉSIA.		

³⁶ 1829-a 3-dik fertály laistroma, Toronyra való adakozás: Kézipénz, Pénzajánlás, Kocsi napszám, Gyalog napszám.

³⁷ i.m. Tuba Lajos (1) 25–28.p.

És elkészült...

1833. január 17-én került sor a templomtorony felszentelésére. Kolmár József esperes lelkész igehirdetése után Varjú János számvevő tételekre bontva olvasta fel az 1820 és 1832 közti kiadásokat, amelyek – az építkezéshez felhasznált anyagon kívül a mesterek munkájával és a felajánlott napszámokkal együtt – 55727 forintot tettek ki.³⁸

Újabb kiadások, de megérte!

A komáromi református templom története itt még korántsem ér véget. Az új toronyból két harang hívogatta a gyülekezet tagjait, míg nem 1837-ben Maár Péterné szül. Szarka Julianna – Komáromban élő, néhai lelkész özvegye – felajánlotta, hogy öntetne egy 1200 font súlyú harangot. Budapestről hívtak harangöntő mestert, aki megvizsgálva a meglévő harangokat, azt javasolta, hogy azokból legyen öntve egy 900 fontos, és mellé az 1200 fontos harang helyett inkább egy 1800 fontos harang illene. Az adakozó elfogadta az ajánlatot, vállalva az ezzel járó plusz költséget, ám Kacz József és Száky Zsigmond is támogatták a nagylelkű adakozó hölgyet. A 900 fontos új harang öntésével járó kiadásokat Szabó Mihály és neje, Csajághy Zsuzsanna vállalta fel. Az új toronyba 1839. június 26-án felszerelték a Rauschmann József budai órasmester által készült órát is. Később egy harmadik harang is került a toronyba, de sajnálatos módon az 1849-nagy tűzvészben mindhárom megolvadt.³⁹ Ezek újra öntése és a tűzkár helyreállítása már egy következő történet.

Befejezés

„Ezen krónikás megemlékezésében nincs helye annak, hogy a jószívű adakozók és munkát teljesítők névsorát felsoroljam, de meg kell említenem, hogy a gyülekezet tagjai bőven kivették részüket az adományozásból, ezüstjeiket, aranyaikat, sőt ékszereiket is szívesen felajánlották a költségek fedezésére” – írja Fülöp Zsigmond, az 1931-ben

³⁸ Komáromi Ref. Egyh. Jegyzőkönyve 1826 – 1836. 66-67.p.

³⁹ Tuba Lajos (1). 31-32.p.

megjelent, *A komáromi református templom történetéből* című munkájának 25. oldalán.

Felhasznált irodalom

1798. június 11-i adásvételi szerződés – telek leírása – kézirat

1829-a 3-dik fertály laistroma, Toronyra való adakozás – kézirat

Borovsky Samu. *Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye és Komárom*. Budapest. 1907. 501.p.

Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi, in: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/>

Fülöp Zsigmond, *A komáromi református templom történetéből*, Komárom, 1931

Komáromi Ref. Egyh. Jegyzőkönyve 1826 – 1836.

Magyary Szulpitz: *Adatok a komáromi Szent-András-templom történetéhez*, Komárom, 1884.

Protocollum Ecclesiae Reformatae Rev Comaromiensis Ab Aõ 1709 –1801.

R. Komaromi Reformata Ecclesia ingó és ingatlan javainak inventáriuma, Ab.Ao. 1817. – kézirat

Takáts Sándor, *Lapok egy kisváros múltjából*. Komárom, 1866

Tömösközi Ferenc, Fejezetek a Komáromi Református Egyházközség történetéből 1790-ig, in: *Historia Ecclesiastica*, XII. 2021, 1. 213-236.p

Tuba Lajos: *A Révkomáromi Református Keresztyén Egyház története*, II. lelkészképesítő vizsga dolgozata, Pozsony, 1957 kézirat /továbbiakban Tuba Lajos (1)/

TUBA, L. *Ünnepi megemlékezés a Komáromi Református templom 200. évfordulója alkalmából*. Kézirat. Komárom 1988, kézirat (Tuba Lajos (2)